
РЕЦЕПЦІЯ І ВІДТВОРЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКОГО МОДУСУ БУТТЯ В ЛІРИЦІ В. СТУСА

Модус буття розглядається тут як те, що має стосунок до феноменології свідомості, сприйняття, ставлення до світу. Модус є щось аналогічне призмі, через яку ми отримуємо певний відбиток реальності. Отже, йдеться про те, як ми бачимо світ, яким його усвідомлюємо, які вбачаємо в ньому цінності і як це впливає на нашу уяву, волю, діяльність, поведінку. Розгляд модусу буття, таким чином, дає можливість поставити найістотніші для самовизначення особистості питання. Це питання людини в її ставленні до світу і світу в його стосунках з людиною. Це питання змісту внутрішнього світу і того, який відбиток в образах і моделях знаходить у ньому реальність. Питання ціннісного ядра внутрішнього світу, яким зумовлюється характер образного феномена дійсності, що постає в свідомості, характер узагальненої моделі світу, ціннісного ставлення до нього, характер уявлень стосовно його смислу, стосовно місця в ньому людини, її призначення, мети її існування, відповідно — її інтенцій до діяльності, творчості, її самореалізації в окремих вчинках, в діяльності і поведінці в цілому.

Якщо розглядати під таким кутом зору християнство, стає зрозумілим, що це дуже істотний аспект його рецепції, бо тут йдеться про те, що християнство як модус буття зумовлює і образ реальності в свідомості, і ієрархічну модель світу, яка є обов'язково ціннісно визначеною в кожній складовій частині, і мотиваційну сферу особистості, відповідно — її діяльність, творчість, поведінку. Якщо йдеться про особистість, тут багато що залежить від глибини інтеріоризації базових для християнства моделі світу, духовних і моральних цінностей, моделей поведінки.

Тут треба зауважити, що українська культура, як і в цілому європейська, належить до сфери християнської цивілізації. Її формування

і її існування пов'язане із засвоєнням, рецепцією, репродукуванням відповідних моделей і цінностей. Якщо ж ці моделі і цінності входять у ядро внутрішнього світу, в мотиваційне ядро особистості, людина уже не репродукує, а самостійно продукує і християнський модус буття, і християнський спосіб життя.

Якщо спиратися на інтуїцію певного кола читачів, можна стверджувати, що найяскравішим виявом національно специфічної рецепції і разом з тим глибокої інтеріоризації християнства як модусу буття в українській поезії ХХ століття є творчість В. Стуса. При чому в його ліриці національна специфічність виявляється не тому, що він прямо пише про Україну, а християнський модус буття реалізується не лише тоді, коли він посилається до відповідних мотивів. Йдеться не про відбиття мотивів з Нового Заповіту, святих отців або богослужбових чи молитовних текстів, або про відтворення сюжетів чи образів. Йдеться про модус буття.

Треба сказати, що з усього обширу християнського модусу буття Стус бере лише окремі моменти, при розкритті яких реалізується християнське ставлення до речей і відповідно авторська позиція в цьому стосунку. Але в сукупності ці моменти складають певну конфігурацію, яка має значення і у відбитті індивідуального авторського модусу буття, і у формуванні більш загального виявлення відповідної рецепції, властивої сучасній особистості, що пов'язане з певним етноісторичним простором і часом.

В першу чергу треба зазначити, що християнський модус буття здобувається зазвичай особистістю через навернення, якому обов'язково передуює духовна криза, коли людина втрачає позитивне ставлення до світу і до свого місця в ньому. І світ, і власна позиція викликає гнів, обурення, огиду. Продовження існування в попередньому стані стає нестерпним, переживається духовна катастрофа. Ось цей катастрофізм у сприйнятті світу і самого себе був свого часу пережитий Стусом вповні. В жовтні 1968 р. він пише:

Ось так живу: як мавпа серед мавп
чолом прогіршним із тавром зажури
все б'юся об тверді камінні мури,
як їхній раб, як раб, як нищий раб.
Повз мене ходять мавпи чередою,
у них хода поважна, нешвидка.

Сказитись легше, аніж бути собою,
бо ж ні зубила, ані молотка.
О Боже праведний, важка доука —
сліпорожденним розумом збагнуть:
ти в цьому світі лиш кавалок муки,
отерплий і розріджений, мов ртуть.

Зауважмо, що тут йдеться не стільки про соціально-політичні явища, вони в підтексті є, але не позначені в тексті, йдеться про духовний стан, про етичний вимір буття. І уже тут позначені проблеми: ницості і її духовного заперечення, рабства і свободи (нагадаю, що християнство є релігія свободи), і одна з найголовніших для Стуса проблем — бути собою.

Стосовно катастрофічності буття: це було властиво особливо ранньому християнству з його есхатологічною спрямованістю. Із неприйнятності світу є такі виходи: або в бік сперечання з Богом і потім Його виправдання (теодицеї), або в бік есхатологічних інтенцій і сподівань. У філософа М.Бердяєва є думки стосовно того, що з неприйнятним життям людина може покінчити особисто — через його духовне заперечення, через його заперечення всією своєю екзистенцією. Саме таким шляхом і йшов Стус. Він в узагальненому вигляді, а часом і дуже конкретно виявляв нерозрішимі конфлікти, всевладдя зла і незміримість страждання, відповідно — гніву, розпуки, туги:

Усевитончуваний зойк,
крик крику, крику крик.
Задосить. Спекайся морок,
хоч як до них і звик.
Ці груди болю, біль грудей,
застрашених страждань —
нема їм жодних панацей,
все поглинає хлань.
Усевитончуваний біль —
із краю і на край,
ступай у паділ божевіль,
до відчаю рушай.
Усевитончуваний світ,
край краю, цятка зла,
ти в лютім леті, як стріла,
запущена в політ.

Усевитончувана мить
Сподіянь і зневір.
І тільки серце стугонить
катам наперекір.

Це вимагало подолання. Але перш ніж долати зло, страждання, біль і зневіру, треба було це все взяти на себе. Що ж, саме так і сталося із Стусом:

Сховатися од долі не судилось.
Ударив грім — і зразу шкереберть
пішло життя. І ось ти — все, що снилось
як смертеіснування й життєсмерть.

Поряд із громадянською позицією Стус мав таку духовну і моральну позицію (що передувало всьому), яка пов'язана із настановою апостола Павла: розіпнімось разом із Христом. Існування для Стуса мало сенс, коли це є несіння хреста і розпінання на хресті:

Як став, то вплав, як брід, то вслід,
як мур — то хоч нурця,
пройдемо лабіринтом бід
до свого реченця,
де щонайвища з нагород
і найчесніша — мста
за наш прихід і наш ісход
під тягарем хреста.

Так сталося. А чи могло бути інакше для правдивого християнина — і для такого характера? В цьому, як і в усьому іншому, Стус доходить до краю. Згадаймо, що найбільше духовне страждання Спасителя виявилось у вигуку: «Ілі, ілі, ліма сабахтані!». Саме такої муки — муки покинутості Богом зазнає автор рядків:

Немає Господа на цій землі:
не стерпів Бог — сперед очей тікає,
аби не бачити нелюдських кривд,
диявольських тортур і окрутенств.
В краю потворнім є потворний бог —
почвар володар і владика люті
скаженої — йому нема відрали

за цю єдину: все трощити впень
і нівечити, і помалу неба
додолу попускати, аби світ
безнебим став. Вітчизною шалених
катованих катів. Пан-Бог — помер.

Порівняймо ще рядки:

Як тихо на землі! Як тихо!
І як нестерпно — без небес!
Пантрує нас за лихом лихо,
щоб і не вмер і не воскрес.

Стус добре знав, що зерно повинно вмерти перш ніж воскреснути — й іншого способу досягти воскресіння немає. Саме тому він являє граничність катастроф і переживання страждання і, з іншого боку, — волі, що підіймається у відповідь. Він є подібним до перших християн, що йшли на найважчі випробування, виявляли готовність до нестерпних страждань, до сповідництва, мучеництва, принесення себе у жертву. Він проходив пекельні кола — був у таких муках, що уже жадав і просив у Бога смерті:

Відмілися мрії,
віддумались думи,
всі радощі — вщухли,
всі барви — погасли.
Голодна, як проруб,
тропа вертикальна
не видертись нею
ні кроком ні оком
ні рухом ні духом
ні тілом зболілим
ні горлом скривілим
од крику — владико,
піднось мене вгору,
бо хочу — померти!
Та й як перебути —
ці гони чекання
пониззя безодні
цей паверх терпіння
цю муку прелюту
дай, Господи, — вмерти!

Не легко і не просто дається людині навернення і збереження того, до чого навернувся, бо в цьому світі збереження образу Божого в собі вимагає сповідництва:

Як страшно відкриватися добру.
Як страшно зізнаватись, що людина
іще не вмерла в нас...
Як вабить зло. Як вабить гріх — піти
світ за-очі, повіятися з вітром
і власної подоби утекти.

І були потрібні надмірні зусилля, щоб подолати страх, і відчай, і смертну тугу. Але ж він знав: «На хижім вітрі чезне й ниций страх», він був впевненим: «Блажен, хто тратити уміє, коли заходить час утрат». Він перед лицем одного з найважчих випробувань — загибелі друга, однодумця, посестри Алли Горської — відчуває себе належним до малої громади, такої ж, як те мале стадо, якому наказував «не бійся» Спаситель. І через це множуються сили, і здобувається — мабуть, саме тоді — готовність іти до кінця, до краю — через молитву, сподівання, смерть — до безсмертя, до самопожертви — і саме такої перемоги:

Ярій, душе. Ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай — червону тінь калини
на чорних водах — тінь її шукай,
де горстка нас. Малесенька щопта
лише для молитов і сподівання.
Усім нам смерть судилася зарання,
бо калинова кров — така ж крута,
вона така ж терпка, як в наших жилах.
У сивій завірюсі голосінь
ці грона болю, що падуть в глибінь,
безсмертною бідою окошились.

Саме коли людина проходить подібним шляхом, вона може сказати:

В мені уже народжується Бог...
Я з ним удвох живу, удвох існую,
коли нікого. І гримить біда,
мов канонада. Він опорятуюнок,
я ж білоусто мовлю: порятуй,

мій Господи. Опорятуй на мить,
а далі я, оговтаний, врятую
себе самого сам. Самого — сам.
Він хоче поза мене вийти. Прагне,
рятуючи, донищити мене,
аби на протязі, на буряних вітрах
я вийшов сам із себе, наче шабля
виходить з піхов. Хоче вийти геть,
щоб згасла свічка болю. Щоби тьма
впокорення мене порятувала
інобуттям. Іножиттям. Найменням
уже не власним.

Тут суттєво те, що людина прагне обожнитись. Але для цього необхідна поміч Божа. Бог не просто допомагає, Він рятує. І перший порятунок Він надає тоді, коли людина через ту чи іншу слабкість не може опам'ятатись, не володіє собою. В цю мить конче потрібна поміч Божа, оговтаний далі вже рятується власними зусиллями. Але це лише початок спасіння. Воно довершується, коли людина здобуває інобуття, полишаючи себе самого, зрікаючись всього власного. Це все пов'язане з тим, що людина перевищує себе, виходить поза власні межі, виходить із себе: при кінці — це вихід душі, при житті — це вихід на волю, до свободи, до вивільнення найяснішого, найкричівішого в людині. Це і при житті може призвести до здобування вищого життя — і згасає свічка болю. І впокорення Богові дає спасіння і свободу — навіть від себе.

Тут виникає ще одна проблема, їй сам Стус дав найменування: деперсоналізація душі. Як зауважив Ю. Шерех, Стусові був дуже близький Габріель Марсель, філософ, в творчості якого християнський екзистенціалізм стикається з християнським персоналізмом. Особистісність, зверненість до особистості, персоналістичність християнства наголошується багатьма релігійними філософами. Доба ж нищила як раз особистість, вбачаючи в ній, в її свободі найбільшу небезпеку.

Ця п'єса почалася вже давно,
і лиш тепер збагнув я: то вистава,
де кожен, власну сутність загубивши,
і дивиться, і грає. Не живе.

Власне, багато в чому проблематика лірики Стуса пов'язана з пошуком себе, з віднайденням своєї душі, з намаганнями, спробами знаходити і зберігати тотожність собі, а якщо вона втрачається, знов віднаходити і поновлювати її, переживаючи «ці болі самозречення в хвилину, коли я вже самим собою став». Звернімо увагу, як це трагічно сприймається, коли «мені здається, що живу не я»:

То все не так. Бо ти не ти,
і не живий. А тільки згадка
минулих літ. Через мости
віків блага маленька кладка.
А небо корчиться в тобі
своїм надсадним загасанням,
яке ти тільки звеш стражданням.
Ці роки, збавлені в ганьбі, —
то так с у д и л о с я...

Повернення до себе, до Бога, до образу і подоби в собі — мабуть, одне з найважливіших прагнень особистості:

На цих шалених ста вітрах,
де ні коня, ані дороги
звір'яй свій крок за знаком Бога —
і попри смерть і попри жах.
Як воду в склянці, пронеси
свою з дитячих літ подобу,
як припочаток свій і спробу
сказати: Господи, спаси...

Тому саме так він звертається до образу Божого:

У синіх вітражах, б'ючи, як млість,
вже золота спалахує подоба
і біла пучка тягнеться до лоба,
і серце покріплює благовість,
о милосердний Господи! Знова
душа постала з тліну всежива!

Кризовість і катастрофічність християнського модусу буття, наявність в ньому прагнення свободи і персоналістичної орієнтації, персональний (особистісний) есхатологізм, співрозпинання з Христом,

трагічне переживання богопокинутості, подолання духовними зусиллями страху, відчаю, смертної туги через жертовність, обожнення людини, намагання особистості перевищити себе, вийти із себе на волю, здобування інобуття — все це наявне в творчості Стуса, і все це є актуальним для кожної, здається, сучасної людини. З іншого боку в нашій країні, для нашого народу це й протягом століть було актуальним. Кожен з цих моментів має універсальне значення, але сума стусової теології специфічна і для нього, і, мабуть, для української рецепції християнства як модусу буття. Долучаємось до цього, і справджуються слова поета:

А все то те, що виснив у житті,
як рить, проб'ється на плиті могильній.
Бо ж ти єси тепер довіку вільний,
розіп'ятий на чорному хресті.